

## DR. BOTOS KATALIN: Kihívások a Kárpát-medencében a XXI. század elején

### Abstract

After the millennium Hungarian economy set on an economic route different from that of the other Middle-European countries. Development has stopped and Hungary began to lag behind the other Middle-European countries. Moreover, today we can state that Hungary turned from an eminent student to a file-closer. The study presents this process of arrears.

### **Közös múlt: hasonlóságok és különbségek**

A kárpát-medencei országokra jellemző, hogy valamennyien átértékelték a *kettős átmenetet*: egyszer a szocialista tervgazdálkodásba, egyszer meg vissza a piacgazdaságba. Ebben az értelemben kompromisszumok voltunk mindahányan. 1945 után kísérleti tereppé váltunk a nagy szocialista forradalmi átalakulás számára. Ütközőterület volt a térség a szovjet és a nyugati katonai-politikai hatalom között. Csak árnyalja a képet, hogy a Jugoszláviává alakult szerb–horvát térség váltakozó viszonyban volt a kommunista nagyhatalommal. A magyar, csehszlovák, román gazdaság mindenestre radikális külkereskedelmi orientációváltást hajtott végre. Korábban, 1945 előtt a Német Birodalom terjesztette ki csápjait a térség felé, majd a fő külgazdasági partner a Szovjetunió lett. A szovjet gazdasági érdekszférába kerültünk mindannyian, tagjai lettünk a KGST-nek. A kapcsolat szorosságát az energiafüggőség mértéke differenciálta némileg. Románia többet megengedett magának jelentős olajkészleteire alapozva.

Trianon következményei mindannyiunkra hatottak, így vagy úgy. A gazdasági autarkia ebből fakadó törekvéseit nem igazán oldotta a KGST létrejötte. Maradt a csillag alakú integráció, mindenki alapvetően a szovjet piacra fűződött fel. Egymással nem kereskedtek, nem fogtak össze ezek az országok, bármennyire is ésszerű gazdasági érvek szóltak is mellette. A kereskedelem intenzitása köztük relatíve alacsony maradt. De nem is állt ez érdekében a szovjet hatalomnak, allergiás volt a kis KGST gondolatára még a nyolcvanas években is. (Akkori munkatársamat, Patai Mihályt éppúgy személyre szóló figyelmeztetésben részesítette a kis-KGST-ről írott tanulmányáért a pénzügyminiszteren keresztül Andropov, mint jómagamat a KGST-pénz bírálatáért.)

Magyarország helyzete mindenképpen sajátos volt e közösségben. Hazánk rossz oldalon ragadt a II. világháború befejezésekor, rajta maradt a „bűnös nemzet” bélyege, itt tilos lett mindenféle patriotizmus (nacionalizmus...). Romániában például nem volt tiltott az erőteljes nemzeti politizálás, sőt. A magyar kártya kijátszása volt a levezető szelep mindig, még a rendszerváltozás hajnalán is, amikor a romániai politikai hatalom el akarta terelni a figyelmet más problémákról. (Lásd a marosvásárhelyi eseményeket 1990-ben.) Gyakorlatilag nincs egyetlen kárpát-medencei ország sem, de Lengyelországot is idesorolhatjuk, ahol annyira nemzetietlen kormány lett volna 1945 után, mint nálunk. (A bolgár vezetés orosz-szimpátiája, az NDK szolgai igazodása természetesen ismert.)

1956 traumája után a Kádár-kormányzat megpróbálta a nemzeti irányultságú és nemzetközi, azaz Moszkva-centrikus politikai erők küzdelmét összehangolni. A „magyar érdek” képviselője azonban a kádári politikában elsősorban azt jelentette, hogy a proletár hasa ne legyen üres. Ennek érdekében a mezőgazdaság hazánkban nagyobb támogatást kapott, mint a többi Kárpát-medencei országban, s általában a KGST-ben. Az életszínvonal-emelés érdekében még a mechanizmus-reformnak is utat engedett, bár a szovjet roszszállásra azt 1972-ben hamar „lefagyasztotta.” Igaz, a proletár-életszínvonalra továbbra is vigyázott. Nem kis áron: a nemzetközi eladósodás maga ennek volt köszönhető. Az azon-



ban biztos, hogy az élelmiszer-ellátás javítása Magyarországon és a mezőgazdasági export-többség annak volt tulajdonítható, hogy sikerült a kis- és nagyüzemi mezőgazdálkodás olyan szimbiózisát kialakítani, amelyben az ideológiai elvek komolyabban nem sérültek.

Konkrét gazdasági stratégia azonban a nemzeti érdek érvényesítésére nem volt. Amit a magyar „új gazdasági mechanizmus” generált, ti. hogy harcoljunk a jobb árakért a KGST-ben, mert ez kétségtelenül nemzeti érdek, azt a Moszkva-barát minisztériumi és pártbürokrácia könnyedén „eladta.” Lásd pl. a hetvenes évek közepén a szovjet ártárgyalásokat, ahol a tárgyalás vezetője arra hivatkozott, hogy már hosszas volt a kinn tartózkodás, elfogadta tehát a szovjet ajánlatokat további vita nélkül. (Ezt a megállapítást a szerző személyes tapasztalatra alapozza).

Ami a szovjet gazdasági függés lazítását illeti, ez leginkább Romániának sikerült, kőolajkincseire alapozva. Magyarországon is volt egy győnge kísérlet az Adria-kőolajvezeték kiépítésével a hatvanas évek végén az energiaforrások diverzifikálására, a több lábon állásra, és így a függőség csökkentésére, de mire megépült, éppen beköszöntött az olajárrobbanás, és túl drága lett az arab olaj. Maradtunk a viszonylag olcsóbb szovjet beszerzési forrásnál, és ezáltal az egyértelmű szovjet függésnél. Az olajat viszont ellentételezni kellett, a partner számára fontos, a világpiacon konvertibilis devizáért is eladható ún. „kemény termékekkel”. Ez a mezőgazdaságból származott döntően. Még a 80-as években is megdönthetetlen ténynek látszott, hogy a szovjet gazdaság élelmiszerhiánya hosszú ideig nem lesz enyhíthető, s így a mezőgazdasági kivitel, különösen a gabona-hús „kemény termék” lesz továbbra is. Ez a határozott mezőgazdasági orientáció volt a különbség a többi Kárpát-medencei országhoz képest. Már korábban nettó agrárexportőrökké váltunk, noha Bácska, Bánát, tehát a legjobb mezőgazdasági területeink más országokhoz kerültek Trianon és Párizs után. Mégis, a többi KGST-országban – a Kárpát-medencén belül főképp Romániában – folyamatos élelmiszerhiány volt tapasztalható. A rendszerváltozás előtt – hazánkkal ellentétben – élelmiszerimportra szorult valamennyi KGST-ország.

Más területen azonban meglehetősen gyenge volt nemzeti érdekérvényesítési képességünk. Nem tudtunk – szemben a románokkal, akik saját olajkincseikre támaszkodhattak – kimaradni a gázvezeték-építések ún. beruházási hozzájárulásaiból. Ezek pedig igen gazdaságtalan kivitelezéssel valósultak meg, számunkra nagyon sokba kerültek, s amelyekkel kapcsolatban a konstrukció egészét nézve, csak nagyon rövidlátó szemlélettel lehetett gazdaságosságról beszélni. (Jegyezzük itt azonban meg, hogy a konstrukció olyan ésszerűtlenségeket tartalmazott, ami valószínűleg a többi résztvevő ország helyzetét is hasonlóan érintette. Itt azonban elsősorban a közelről látott magyar tényekre utalok.) Kétségtelen, hogy e megállapodások bőségesen biztosították a fosszilis energiát hazánknak, de a hozzájárulás e céljából szükségessé váló külső forrásbevonás – hiszen saját erőforrásokból nem tudtuk e hatalmas kiadást finanszírozni –, közvetlenül és közvetve is mindenképpen súlyos külső adóssághoz vezetett. A „beruházási hozzájárulás” a mai napig tartó nemzetközi eladósodottságunk egyik faktorává lett. Bár a szovjet fél gázzal törlesztette a neki nyújtott hitelt, a konvertibilis forrásbevonás visszafizetéséhez ezzel nem járult hozzá. Működött az ipar, de nem nőtt számottevően az ipari termékek konvertibilis exportja. Könnyebben, jobban élt a lakosság is – nem kellett keservesen hamuzni és szemet behordani –, de „elfüstöltük”, feléltük a befektetett pénzt. A konvertibilis adósság viszont fennmaradt. A nemzeti érdek azt diktálta volna, hogy a felvett konvertibilis devizahitelekkel olyan konvertibilis árualapok előállítására képes üzemeket valósítsunk meg, amelyek a mi tulajdonunkban maradvá, elvileg „ad graecas calendas”, azaz az idők végezetéig biztosíthattak volna nyereséget és az exportbevételt a gazdaság növekedése, az import finanszírozása számára. Természetesen, ha... Ha a termékek valóban konvertibilis minőségűek lettek volna. Ha a megvett technológiát folyamatosan korszerűsítettük volna, mint azt a Japánok tették a háború után. Ez esetben a szocialista partnerek is megvették volna gyártmányainkat, de nem kizárólag ők. Így devizafedezet teremthetett volna a készpénzes gázvásárlásra a szovjetektől, a feltétlenül szükséges mértékig, de nem kellett volna annál többet importálni. (Mert a beruhá-



zási hozzájárulások törlesztéseképpen rendelkezésünkre álló gázmennyiség bizonyos értelemben fölös mennyiségű volt. Olyan területeken is átálltunk a gázra, ahol még a hagyományos fűtőanyagok felhasználása is lehetséges lett volna, de mivel bővében volt a gáz, bevezettük.) Mindenképpen takarékosabb, hatékonyabb lett volna a gazdálkodás, s hosszabb távra jelentette volna a beruházás a magyar érdekek szolgálatát. Az apparatcsikok azonban féltették állásaikat. Nem mertek hangot adni ellentétes véleményüknek, a pártvezetés meg nem óhajtott konfrontációt felvállalni a szovjet féllel, s nem állt ellen a hitelnyújtásra irányuló követeléseknek.<sup>1</sup>

Lehet természetesen azt mondani, hogy a mi helyzetünk nem volt hasonlítható a japánokéhoz, akik a külföldön megvett technikát továbbfejlesztve, valóban világszínvonalú termelést hoztak létre, s a nyugati piacon eladható termékekkel jelentős devizaösszegekre, exporttöbbletekre tettek szert. Minket sújtott a COCOM-lista. Azt is lehet mondani, hogy nagy volt a politikai nyomás, és éppen a mi reformokkal kísérletező rezsimünk nem merte kockáztatni a szovjetek retorzióját, legfőképpen azért, mert a moszkovita belső ellenzék nyomban fogást talált volna a pártvezetésen. De meg kell állapítanunk, hogy a részemről akkor kifejtett érvek mégis jogosak voltak, hiszen az 1990-es rendszerváltozás után bulldózerekkel takarították el a korábbi szocialista technikát megtestesítő nehézipari létesítményeinket, és a könnyűiparunk is teljességgel versenyképtelenné vált az ázsiai kihívókkal szemben. A beruházási hozzájárulás, mint befektetés, csak nagyon rövid időre tudott tehát viszonylagos hasznot hozni az országnak. A hosszú távú magyar érdeket igazából nem szolgálta, mert az alternatív, minőségjavító, struktúraváltó feldolgozóipari fejlesztések elmaradtak. Ami fejlesztés a hetvenes években megvalósult, az is az extenzív, energiaigényes struktúrát konzerválta. Találhatunk mentséget a döntéshozók akkori magatartására, de nem állítható, hogy nem tudtak a probléma létezéséről. Volt ugyanis, aki a káros következményekre figyelmeztetett, többek között a szerző.<sup>2</sup> Az akkori hivatalnokréteg és a politikai vezetés azonban nem tudta, vagy nem akarta felfogni ezen érvek értelmét.

### **2004 után – egy kis meglepetés**

Az EU-csatlakozástól sokan a kereskedelmi kapcsolatok további élénkülését várták. Azon nincs mit meglepődni, hogy nem nőtt a kereskedelmi részarány tovább. Már a majd másfél évtized alatt éppen eléggé megemelkedett, figyelembe véve, hogy az előcsatlakozási fázisban egyoldalúan megnyitották a piacot az EU részéről. Természetesen az import növekedésével azért lehetett számolni.

Viszont a rendszerváltozást követően is csak lassan oldódott a régi keletű feszültség a Kárpát-medence országai között. Bonyolította a helyzetet Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása, s a déli térségben kialakult háborús helyzet is. A közép-európai országok gazdasági stratégiája ugyan egy irányban változott, de ez nem jelentette az egymással összehangolt érdemi lépések gazdaságpolitikáját. Természetesen abban egység volt, hogy valamennyi volt szocialista közép-kelet-európai ország mielőbb szeretett volna az EU tagjává válni (még ha voltak is az országokon belül ezzel ellentétes vélemények.) Valamennyien nagy lendülettel változtatták a külkereskedelem irányát a korábbi Moszkva-centrum helyett az Unió országai felé. (Ahogy Gordos Árpád fogalmazott: ez volt a magyar jo-jo. De mint láthatjuk, valójában a közép-európai hinta lengett ki.) Ugyanakkor, ki-ki egyénileg tárgyalt a csatlakozásról, Brüsszel egyáltalán nem kívánta az egységes fellépést. A visegrádi országok összefogására irányuló kezdeményezés sem vált – különösképpen Antall József halálát követően – komoly gazdaságpolitikai egyeztető fórummá. Az országok az átalakulás nehézségeivel küzdöttek: privatizáció, bankkonszolidáció, a kétszintű modern bankrendszer kiépítése és felügyeletének megszervezése, liberalizáció, az aquis communautaire átvétele.



Mondhatjuk, el voltak foglalva magukkal. De igazság szerint a 2004-es csatlakozásig az Unió sem foglalkozott túl sokat velük. 2002 után viszont rádöbrent, hogy a belső együttműködés erősítése nem ad a 15-öknek elég növekedési ösztönzést, és ezért *paradigmát váltott*: a mélyítés helyett a bővítés mielőbbi és minél szélesebb megvalósítását vette célba.

A 9 közép-európai volt szocialista ország több kisebb csoportra bomlik. Az egyikbe a visegrádi négyek tartoznak, a balti országok alkotják a másik csoportot – e kettő a 2004-es „paradigma-váltáskor” az Unió tagja lesz –, végül Románia és Bulgária, a későbbben csatlakozók képezik a harmadikat. 1999 és 2006 között mind a 9 ország számára a fő kereskedelmi partnerek az ún. „rég” EU-s tagországok voltak. 1999–2006 között az EU-15-ökre irányuló export tette ki a 9 ország összes kivitelének 60%-át, az EU-27-ekbe pedig a kivitel 80%-a irányult. *Meglepetés*, hogy a csatlakozást követően a 15-ök részaránya nem nőtt, hanem inkább *határozottan csökkent*. 2003-ban még 67,7%-ot tett ki a részesedésük, de 2006-ra már 60,5%-ra mérséklődött. Ezzel egyidejűleg megfigyelhető volt a 9-ek egymás közti forgalmának élénkülése: 13,7%-ról 17,9%-ra nőtt a „belső” forgalom részaránya. Igaz, a balti országoknál 2003–2006 között sokkal dinamikusabban nőtt az egymás közti forgalom, mint a visegrádi négyeknél, de azért itt is számottevő a növekedés (23,4%, ill. 11,2%). Hiszen boldogan sóhajthatnánk fel: végre véget ér a Trianon-trauma! Azt hiszem azonban, korai lenne arra gondolni, hogy a nemzeti ellenérzések végleg eltűntek, s a kölcsönös sérelmek begyógyultak a Kárpát-medencében. Erre annál kevésbé lehet számítani, mert a napi politika szintjén még gyakran előkerül a magyarellenes propaganda egyes környező országokban. A gazdasági racionalitásnak azért – úgy tűnik – mégis sikerül áttörnie a nacionalista politikai erők ellenérzését, mert hiszen minden volt KGST-országban nagy arányúvá vált a multinacionális tőke részesedése. A multiknak pedig a piac az piac. A multik gazdasági kalkulációját nem terheli előítélet vagy ellenérzés. Kihasználják tehát a geográfiai rádiusz kínálta előnyöket, s ha sikerül betörni egymás piacára, hát megteszik azt. Egyébként azt is megállapíthatjuk, hogy a keleti szomszédok – Oroszország, Ukrajna – is felértékelődtek. 2003–2006 között 3,4%-ról 5,3%-ra emelkedett a 9 ország külkereskedelméből a részesedésük, vagyis az EU-15-ök felé való erőteljes odafordulás kissé mindenképpen mérséklődött. Az ázsiai országok felé is nőtt csekély mértékben az export, amit valószínűleg az onnan eredő erőteljes import váltott ki.

### **Magyarország egy kicsit más**

Ha kigyűjtjük az OECD legfrissebb előrejelzéséből a visegrádi országok adatait, világosan élénk tárul a kép: Magyarország más pályán van, mint a többiek. Korábbi tanulmányomban<sup>2</sup> elemeztem annak okait, hogy miért volt hazánk a rendszerváltás után sikeres, és miként vált az ezredforduló után sereghajtóvá. Most nézzük meg, mit mutatnak az EU-csatlakozás utáni évek statisztikái a visegrádi országok összehasonlításában! Az OECD adatai egy kicsit előre is tekintenek; ezeket Magyarország esetében talán nem kell teljesen komolyan venni. A hivatalos adatokból dolgozó OECD természetesen a hivatalos prognózisokra épít. Az elmúlt évek szomorú tapasztalata volt viszont, hogy a magyar adatok majd minden esetben kincstári optimizmust tükröztek. Éppen ez volt hitelesség-csökkenésünknek egyik legfontosabb oka.

Ha abból indulunk ki, hogy elsősorban a GDP alakulása, vagy még inkább a magánfogyasztás tendenciái azok, amelyek alapvetően érdeklik az embereket, minden más csak a hozzá vezető út szempontjából fontos, akkor először is ezeket a reáladatokat nézzük meg.

A 2000-es piaci árakon számba vett GDP a cseheknél 6,5–6,0 között volt a csatlakozás utáni három évben, s csak 2008-ban esett vissza bő egy százalékkal. A lengyelek 3,6%-kal kezdtek, majd 6,2–6,5% közötti értéket értek el. 2008-ra 6,6-ot prognosztizálnak. Szlovákia 6,0%-ról indult, és 8,3–9,1%-ot ért el a következő két évben, majd 2008-ra 7,3%-ra mérséklődik



várhatóan az ütem. Ehhez képest hazánk a 2005-ben elért 4% körüli értékről 2007-re „küzdötte le” magát 1,8%-ra. Innen próbál 2–5% fölé kerekedni 2008-ban. A magánfogyasztás volumen-változása – 2000-es árakon – még lehangolóbb képet mutat. Igaz, 2005-ben még a másodikak voltunk a szlovákok után 3,4%-kal a magánfogyasztás ütem-növekedésében (a szlovákok a mi értékünk közel több mint kétszeresét érték egyébként el), de azt követően a százalékszámok egyre csökkentek. 2007-ben már egyenesen mínuszba *mennek* át az adatok, azaz abszolút értelemben *visszaesik a magánfogyasztás*. Míg tehát a szlovák gazdaság polgárai fogyasztásukat stabilan 6 százalék fölött tudták tartani, és míg a többi visegrádi ország, a csehek, a lengyelek évről évre növelték a magánfogyasztás százalékos arányát, addig a magyar társadalom kénytelen volt beérni egyre csökkenő ütemű növekedéssel, sőt 2007-ben még meg is kellett szorítania a nadrágszíját. Ezzel párhuzamosan a közösségi fogyasztásban is radikális csökkentésre kényszerült. Nem állítjuk, hogy a többi közép-európai gazdaság nem lépett a közfogyasztás mérsékelte ütemű növelésének pályájára, *de olyan radikális csökkentésekre, mint amilyenre hazánk kellett, hogy ráálljon, senki más nem szorult*. 2005-ben még szerény 2,5%-os közfogyasztás-emelkedés volt, ami 2006-ra 4,7-re javult (vajon a választás évében miért?!), hogy aztán e szép számot *negatív értékek* (–4,5, illetve –3,3%) kövessék.

A bruttó tőkeberuházásban is rendre a többi visegrádi ország alatt maradtunk, ami semmi jót nem ígér a munkahely-teremtés vonatkozásában sem. S valóban: nem mozdul el – az egyébként a többiekhez képest alacsony – 7% körüli munkanélküliségi ráta sem az 2005-ös értéktől. (A munkanélküliségi ráta tekintetében Magyarország mindig látszatra jó képet mutat, mert nálunk alacsonyabb a munkanélküliség, mint az EU-ban, vagy az EU friss csatlakozóinál, a második körbe tartozó EU-tagoknál. Ennek magyarázata nagy valószínűséggel a magas *kényszerű önfoglalkoztatásban* rejlik. Amit most nem győznek ostromozni a közteher-kikerülés miatt. Viszont ha ez a kampány sikeres lesz, nagy valószínűséggel megemeli majd a munkanélküliségi mutatónk értékét.)

Van még egy adatsorunk, amelyben nem a legrosszabbak vagyunk, „csak” a második helyre szorultunk a csehek mögött, és ez a *folyó fizetési mérleg* hiánya. Itt a GDP %-ában mért adatok lassan csökkennek a meglehetősen magas 7% közeli értékről. Látszatra tehát konszolidálódó helyzetben vagyunk. Ha szélesebben tekintünk ki, láthatjuk, hogy hasonlóan a szlovákok magas fizetésimérleg-hiányához, a balti országoknál is erősen negatív a mérleg. Éppen csak egy kis probléma van. Az, hogy tartalmát tekintve a magyar mérleg negatívuma a *jövedelemáramlásokból származik*. Pontosabban: főképpen a jövedelem-kiáramlásokból... Mert a kereskedelmi mérleg is negatív, mint a többi passzív országnál. Azonban ezt a hiányt igen nagymértékben megfejei a jövedelem be- és kiáramlások egyenlege. S ez a döntő tétel, ami alapvetően megkülönbözteti a többi ország fizetési mérleg deficitjétől a magyar adatot.

S itt meg kell állnunk néhány gondolat erejéig.

Először is azt kell látnunk, hogy a többi ország esetében a fizetésimérleg-egyenleg alakulásában – itt a folyó fizetési mérlegre gondolunk természetesen – alapvető a *kereskedelmi mérleg hiánya*. Ez azt jelenti, hogy áru áramlik be az országba, ami értelemszerűen fizetési kötelezettséget keletkeztet. Ha az importot nem fedezi a kivitel értéke, akkor nyilván más forrásokból kellett a hiányt fedezni, ez lehet szolgáltatási többlet, kapott egyoldalú transfertöbblet, vagy a tartalékok csökkenése, vagy a tőkemérlegben megvalósuló tőkeimport-többlet. Utóbbi lehet adóssággeneráló vagy adósságot nem generáló finanszírozás. A hiteleket kamatostul vissza kell majd fizetni, a részvénytőke-vásárlás, direkt beruházás osztalék-átutalási kötelezettséggel járhat. (Hacsak újrabefektetésre nem kerül a működő tőke hozama.) Az áruimport többlete szolgálhat fogyasztási és beruházási célt; az utóbbi esetben akár még a jövőbeni exporttöbblet megalapozója is lehet. Mindenesetre átmenetileg az adott ország polgárai nem érzékelik a fizetésimérleg-romlás pillanatnyi hátrányait, ellenkezőleg, előnyeit érzékelik, adott esetben a többletfogyasztást. Nekik – úgy érzékelhetik – hozott valamit a rendszerváltozás. A jövedelem



mínusz egyenlege nálunk a *profitrepatriálás*ok és az újrabefektetések, nyereség-visszaforgatások miatt alakul a fenti módon. Mi azt érzékeljük, hogy a tőke hozadéka kimegy (és ha visszaforgatják, akkor gyakran csak a korábbi alultőkésítést hozzák helyre. Sokszor nagyon alacsony jegyzett tőkével működtették a külföldi cégek a privatizált magyar vállalatokat, és hitelfinanszírozással biztosították a szükséges forgótőkét, nem egyszer magától az anyacégtől. A megtermelt profit egy részének visszaforgatása szolgálhatja a saját tőkepozíció erősítését.). Ebből áru- vagy szolgáltatástöbbletet nem látunk! Mondhatnám némi cinizmussal, *azt már korábban megkaptuk*. (Igaz, elég keveset, hiszen a valós jóléti többletet eredményező, importok finanszírozására felvett hitelek igencsak felkamatolódtak a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján. Régi adósságainkat lényegében kifizettük nemzeti vagyonunkból. Így nem is adódott számunkra az a lehetőség, hogy az értékesített vagyon ellenértékből segítsük a gazdaság, a bankrendszer konszolidálását, a többi termelővagyon korszerűsítését, netán a társadalombiztosítás és az egészségügy súlyos, rejtett hiányainak pótlását. Ezek mind-mind további hitelszükségletet generáltak.) Az egyetlen lehetőség a modernizálásra és a gazdaság újraindítására a tőkeimport maradt, a tőke pedig azért jön, hogy diszponálható, adott esetben visszautalható profitot termeljen. A társas tulajdonú vállalkozások jegyzett tőkéjének a fele már külföldi vállalkozás volt az ezredfordulón.

A magyar fizetési mérleg hiánya ezért napjainkban – a lakosság szempontjából – *szinte a semmiért nő*. Itt azért némiképp túlzóan fogalmaztam, mert külföldi adósságaink növekedésében nem kis szerepe van a magyar magánszféra – így a lakosság – jelentős külföldi hitelfelvételének is. Ebből azért lakás, ingatlan lesz, igaz hosszú évekre terhelve a háztartásokat és a fizetési mérleget is. Ráadásul az árfolyam-kockázatok miatt – hiszen sokan devizaalapon veszik fel a kölcsönt – még a jelzálog alá eső ingatlan elvesztését is kockáztatják. Nem teremődik meg tehát a devizatartozás fokozatos megszüntetésének a halvány lehetősége sem, ami akkor következhetne be, ha ésszerű beruházási javak importja lenne a deficit oka. A hiány további finanszírozási igényt generál. Függésünk a külső finanszírozóktól így módon tehát továbbra is nő.

### **Magyar euróérettség és közpénzügyek**

Az MNB egyik legfrissebb tanulmánya<sup>4</sup> áttekintette a bank egy korábbi (2002-ben készített) elemzését, amelyben az euróhoz való csatlakozás előnyeit és hátrányait számszerűsítette. Ez annál inkább indokoltnak tűnik, mert északi szomszédunk, Szlovákia rövidesen bevezetheti a közös valutát, míg nálunk még a céldátum sem került megfogalmazásra; egyre messzebbre és messzebbre tolódik. Szlovákia sikeres adóreformja, magas növekedési üteme és inflációmérséklési eredményei irigység tárgyát képezik a régióban. A deficit és az adósságállomány is kordában tartott. Igaz, a munkanélküliség és a fizetésimérleg-hiány magas, de ezek nem képezik részét a maastrichti kritériumoknak.

A fél évtized után megismételt MNB-elemzés is azt hozta ki, hogy a közös valuta előnyei Magyarország számára most is jelentősek lennének, így továbbra is célszerű törekedni az övezethez való mielőbbi csatlakozásra. Igaz, a közös valutára való áttérés külkereskedelem-bővítő hatása a számítások szerint elmaradt a várt értéktől, s várhatóan számunkra sem hozná az eredetileg tervezett többleteket, de azért várható tőle bizonyos pozitívum. Számos szempontból megfelelünk az optimális valutaövezet kritériumainak, így integráltságunk a régióba erős és az üzleti ciklus együttmozgása is adott. Ámbár ez utóbbiban inkább még az ezredforduló előtti fejleményeket tükrözik; azóta ez a szinkronitás némileg gyengült.

Magyarország külkereskedelmi nyitottság szempontjából az európai rangsor szerint a harmadik helyen áll. A már említett tény, hogy jobban nőtt a szomszédainkkal folytatott



kereskedelem üteme, mint a korábbi EU-tagországokkal, nem jelentette azt, hogy az euró-országokhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatok csökkentek volna. Az integráltság szoros, az ágazaton belüli kereskedelem meghaladta mind az euróövezeti átlagot, mind az új tagországok indexeit. A magyar exportszektor a rendszerváltozás után a fejlett és közepes technológiai színvonal felé tolódott el, e területek aránya az euróövezeti átlaghoz és a csatlakozott tagországok átlagához képest is magas. A nemzetközi összehasonlítás azonban azt is kihozta, hogy az elmúlt években, noha folytatódott az exportpiaci térnyerés, ez csökkenő relatív exportárak mellett következett be. Ez nyilván szerepet játszott a magyar cserearányok romlásában. S az is tény, hogy inkább a közepes szint aránya növekedett az utóbbi években a magas technológia rovására az exportban. Tegyük mindehhez még hozzá, hogy a magyar export meglehetősen koncentrált, európai összehasonlításban is az egyik legmagasabb értéket éri el. Ez lényegesen kiszolgáltatottabbá teszi hazánkat, más országokhoz képest. A külső sokkok ezért érzékenyen érinthetnek, akár a csatlakozás után is.

A magyar gazdaság szerkezete ugyan legalább annyira hasonlít az euróövezet átlagához, mint a már bent lévő fejlett országoké. 16 ágazatra bontva, a magyar gazdaság aszimmetriája a legkisebb az euróövezeten kívüli országok közül. Ez azonban nem jelenti, hogy az euróövezet országai is ne lennének a fenti szempontból érzékenyek. Rájuk azonban már most is igaz, hogy más eszköz, mint a fiskális politika, nem áll rendelkezésükre az esetleges sokkhatások elsimitására.

A magyar feldolgozóiparban a létszám és hozzáadott értékek alapján mért arányok elentétesen mozognak. Ez arra mutat, hogy a korszerű, többnyire külföldi tulajdonban lévő vállalatainknál a termelékenység emelésével törekszenek a profitok javítására, s a foglalkoztatás gondja a többi területre marad. Egyes munkaintenzív szolgáltató ágazatok bővüléséhez némiképp hozzájárulhatott a fiskális expanzió keresletteremtő hatása is.

Vagyis, ahogy vesszük: erősen kötődünk az euróövezethez, a reálkapcsolatok részéről alkalmasak lennének a közös valuta bevezetésére, de egyben erősen sebezhetőek is vagyunk. Külpiaci változások, energiadrágulás, piaci kilátások lényeges változása mind-mind komolyan visszahat az exportképességre, s mivel ez a húzóágazatunk, a gazdaság egészére is.

Ugyanakkor a közös valuta bevezetése után a külső sokkokkal szemben már nincs, azaz nem lesz mód a monetáris politika eszközeivel élni, csak a fiskális politika maradna lehetségsékként.

Ezért szerette volna a kormányzat – legalábbis a deklarált szándékok szintjén – 0,5%-ra leszorítani a hiánymutatót a konvergencia-programok kidolgozásakor. Mondani se kell, hogy ettől fényévnyi távolságra vagyunk. Így azt a szükséges fiskális mozgásteret, ami az eurócsatlakozás utáni időszak sokkjainak kezeléséhez kellene, *nem sikerült kialakítani*.

S ami szintén kedvezőtlen: a cél eléréséhez olyan eszközöket választott a kormányzat a konvergencia-program kidolgozásakor, amelyek éppenséggel kedvezőtlenek a magas hozzáadott értéktermelés szempontjából. Amit pedig eddig előnyként értékelt a központi bank elemző csapata a csatlakozás utáni sebezhetőség szempontjából. Az MNB elemzése ugyanis világosan utal rá, hogy bár a kiadások csökkentése kívánatos, az oktatási, egészségügyi előirányzatok megnyirbálása a kiadási oldalon ellentétes a humántőke-fejlesztés szempontjaival.

Felvetődött az aggály, hogy az erőteljes lakossági eladósodás jelenthet-e veszélyt az eurócsatlakozás szempontjából. Az MNB elemzései szerint ez a jelenség komolyabb probléma a többi euróbevezetésre váró ország számára, ahol a hitelboom az ingatlanárak felfúvódásához vezetett. Nálunk a hitel/GDP arány még ésszerű tartományon belül van. Az euró bevezetése valószínűleg egyszerre csökkentené a hitelboom kockázatát és szűkítené a gazdaságpolitika mozgásterét. Az árfolyamkockázatot ugyan nem zárna ki, mert jelentős a svájci frank alapú hitelezés, de a két valuta közötti jelentős árfolyameltérés nem volt a korábbiakban jellemző.

## Összegzés

Az ezredforduló utáni magyar gazdaság a többi közép-európai országhoz viszonyítva eltérő pályára állt. Leszakadt a növekedésben, a hazai vállalkozások többsége számára perspektívát nem kínáló gazdaságpolitikája és a kényszerű, fűnyírójelleggel megvalósított megszorítások általános társadalmi elégedetlenséget szülnek. A korábbi külföldi beruházások profitja a fizetési mérleget terhelő felhasználásra kerül, az ország külső eladósodása nő. A költségvetési politika a súlyos adóterhek és a kiadási oldal átgondolatlan rögtönzés-szerű változtatgatása miatt folyamatosan súlyos deficitet küzd, *s nem tudja azt a manőverezési lehetőséget biztosítani gazdaságunknak, amit az euróövezetbe való csatlakozás után a külső sokk elleni védekezés megkívánna.* Nem, mintha már a feltételek teljesítéséhez közel állnánk.

A rendszerváltozás előtti legvidámabb barakkból a rendszerváltozás utáni legkedvetlenebb köztársaság helyzetébe kerültünk. Hatalmas kérdőjel, hogyan tudjuk megállítani a magyar gazdaság leszakadását a többi közép-európai ország fejlődési trendjétől.

### Táblázatok

**Folyó fizetési mérleg (a GDP %-ban)**

	2005	2006	2007	2008	2009
Cseh Köztársaság	-1,6	-3,1	-2,9	-1,5	-0,6
Lengyelország	—	-3,2	-4,9	-5,7	-6,2
Szlovák Köztársaság	-8,7	-8,3	-4,1	-3,0	-1,8
Magyarország	-6,8	-6,5	-4,6	-3,8	-3,5

Forrás: OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás

**GDP (piaci áron) volumen változás az előző évhez képest %-ban**  
(2000. évi árakon)

	2005	2006	2007	2008	2009
Cseh Köztársaság	6,5	6,4	6,1	4,6	4,9
Lengyelország	3,6	6,2	6,5	5,6	5,2
Szlovák Köztársaság	6,0	8,3	9,3	7,3	6,9
Magyarország	4,1	3,9	1,8	2,6	3,8

Forrás: OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás

**Magánfogyasztás % volumen változás**  
(2000. évi árak)

	2005	2006	2007	2008	2009
Cseh Köztársaság	2,5	4,4	6,7	4,0	4,1
Lengyelország	2,0	4,8	6,1	6,2	6,1
Szlovák Köztársaság	7,0	6,1	6,7	6,1	6,1
Magyarország	3,4	1,8	-0,5	1,4	2,7

Forrás: OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás

**Közösségi fogyasztás volumen vált. %**  
(2000. évi árak)

	2005	2006	2007	2008	2009
Cseh Köztársaság	2,5	4,4	6,7	4,0	4,1
Lengyelország	5,2	5,8	1,5	1,9	2,0
Szlovák Köztársaság	-0,6	4,1	2,8	2,2	2,0
Magyarország	2,5	4,7	-4,5	-3,3	0,2

Forrás: OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás



**Nettó export többlet/hiány hozzájárulása a reál GDP változásához**

	2005	2006	2007	2008	2009
Cseh Köztársaság	4,8	1,1	-0,1	0,7	1,0
Lengyelország	1,2	-1,1	-2,0	-2,0	-1,6
Szlovák Köztársaság	-2,8	1,7	3,6	2,2	1,2
Magyarország	2,8	2,8	2,0	1,7	0,9

*Forrás:* OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás

**Költségvetési hiány GDP %-ban**  
 (Ny. alapok nélkül)

	1995	1996	1997	1998	1999
Cseh Köztársaság	-3,5	-2,9	-3,7	-3,1	-2,5
Lengyelország	-4,3	-3,8	-2,8	-3,2	-3,0
Szlovák Köztársaság	-2,8	-3,7	-2,6	-2,3	-1,8
Magyarország	-6,8	-6,5	-4,6	-3,8	-3,5

*Forrás:* OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás

**Munkanélküli ráta**

	2005	2006	2007	2008	2009
Cseh Köztársaság	8,0	7,2	5,4	5,0	4,7
Lengyelország	17,7	13,8	9,7	8,4	7,7
Szlovák Köztársaság	16,2	13,3	11,0	10,1	9,4
Magyarország	7,3	7,5	7,3	7,2	7,1

*Forrás:* OECD Economic Outlook preliminary edition alapján saját összeállítás

**Lábjegyzetek**

<sup>1</sup> Mielőtt bárki utólagos bölcsességgel vádolná a szerzőt, aki az adott időben a gazdaságpolitika végrehajtó apparátusában, a Pénzügyminisztériumban dolgozott, megjegyzem, hogy e tárgyban született disszertációmát titkosították, e tárgyban írt tanulmányom publikálását letiltották, és 1981-ben a GPU vezetője, Andropov budapesti látogatásakor személyesen(!) kérte a magyar pártvezetést, hogy gyakoroljon ellenőrzést publikációs tevékenységem fölött. Ez a tényközlés néhai főnökömtől és tanártársamtól, Hagelmayer Istvántól származott, aki további KGST-témájú publikációimat – miniszteri utasításra – csak miniszterhelyettesi jóváhagyás esetén engedélyezte... Azt meg – amíg élt a főtitkár – nem kaptam meg a közlésekhez. Így kritikus írásaim csak a főtitkár halála után jelenhettek meg újra.

<sup>2</sup> Nem minden kockázat vállalása nélkül tettem. A 80-as években a belügyminisztériumi zaklatásokkal szemben igazgatóm, Hagelmayer István védett meg, akinek bátor kiállásáért és támogatásáért mindvégig hálás leszek. Hallgatólagos külső támogatója a KGST-vel szemben kritikus megnyilatkozásaimnak a politikai vezetésből félreállított Nyers Rezső volt, aki ez idő tájt a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatójaként tevékenykedett. Sokat köszönhettem neki, hogy a pályámon a hetvenes években a KGST-ről publikálhattam. Szőnyi Péternek, a kivégzett Szőnyi Tibor testvérének ugyancsak köszönettel tartozom, hogy a NGKT-n (Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága) jóindulattal viszonyult a KGST-árak és -árfolyamok terén folyó kutatásaimhoz, hivatalos és nem hivatalos cikkektorként.

<sup>3</sup> Közép-Európai Közlemények, 2008/1.

<sup>4</sup> Elemzés a konvergencia-folyamatokról. MNB, 2008. március.